

HISTORIK OG HERMENEUTIK

Et liv kan være langt eller kort. Hvis det er kort, som Schillers, Kleists eller Büchners, lægger der sig en sorg over biografien, da livet ikke har kunnet skrive videre på den. Hvis det er langt, som Kants eller Heideggers, får man den fornemmelse, at også den historiske fremtid er både indeholdt og udstukket i deres sene værker. Hvad Schiller kunne have sagt folk i 1813, Kleist i 1830 eller Büchner i 1848, vil vi aldrig kunne erføre. Men hvad Kant havde at sige til disse år, kan vi skønne om – og hvad Heidegger ville sige til vores fremtid, har han formuleret.

Længden af et menneskes liv forandrer åbenbart livskvaliteten via den biologisk betingede afkortning af tilbageværende tid. Manglen på tid giver ved fremskreden alder en erfaringsfylde, der ikke ville kunne opnås ved et tidligt afbrudt livsforløb. Den kunne højst fremvinges, som af Schiller, eller blokeres bevidst, som af Kleist; eller også kunne mulighederne for en stigende intensitet glide en af hænde, simpelthen af psykologiske grunde, der ikke kunne resultere i andet end Büchners død.

Vores jubilar, Gadamer, er i den sammenhæng et ganske særligt tilfælde. Han er blevet stadig mere ungdommelig og livlig, jo ældre han er blevet, jo ældre han er. Først i en alder af 60 år afsluttede han sit hovedværk *Sandhed og metode*, og siden har han med dette som grundlag favnet langt flere aspekter af fortiden og fremtiden end i de foregående år. Hermed har vi en biografisk indfaldsvinkel

til det centrale spørgsmål i hans videnskabelige problemstilling: hvordan hermeneutikken forholder sig til tid. Al forståelse, der ikke har et tidsligt indeks, forbliver stum. Forståelsen – hvad enten det drejer sig om forståelsen af en tekst, eller om forståelsen som et ontologisk begreb for menneskers eksistentielle udkast – er grundlæggende tidsbunden; ikke blot til de tidslige omstændigheder eller til tidsånden, der bringer menneskene i samklang, og ikke blot til tidsfølgen, til forandringerne i tiden. Forståelsen er for Gadamer bundet til virkningshistorien, hvis udspring ikke kan bestemmes diakront, og hvis pointe består i, at den kun kan erfares ud fra en given tid. Gadamers liv klarlægger hans hermeneutiske erfaring. Tiden er ikke kun en lineær succession af ontiske data – den virker i den enkelte, der forstående opdager sin tid, bundter alle tidsdimensioner i sig og således udtømmer sit erfaringspotentiale. Den filosofiske hermeneutik, som Gadamer har udviklet, er flettet sammen med spørgsmålet om de historiske betingelser, som gør, at vi er henvist til forståelsen, hvis vi skal leve. Dermed har Gadamers hermeneutik at gøre med det, som den historiske videnskab gør krav på at have for sig selv som historik: nemlig at tematisere betingelserne for mulige historier, dvs. at betænke aporierne for tidsligheden af menneskets endelighed.

Det spørgsmål, der stilles her, og som jeg ud fra visse overvejelser – så langt de nu rækker – prøver at besvare, er altså et spørgsmål om historikkens forhold til hermeneutikken.

Gadamers hermeneutik indeholder implicit og til dels eksplisit et krav på at omfatte historikken. Ligesom teologi, retsvidenskab, digtning og fortolkning af digtning bliver også historien et særtilfælde af den eksistentielle forståelse. Som et fortolkende væsen kan mennesket slet ikke lade være med at forvandle erfaringen af historie til mening og så at sige fordøje den hermeneutisk for at kunne leve.

Nu skal det på forhånd medgives, at historie som videnskab og

som fremstillings- og fortællekunst er en del af det hermeneutiske kosmos, som Gadamer har udkastet. Ved at lytte og tale, læse og skrive, bevæger historikeren sig på den samme platform som de øvrige paradigmatiske figurer i Gadamers hermeneutik – teologen, juristen og litteraten. Det skal altså medgives, at historien bliver elastisk omspændt af Gadamers eksistentielle hermeneutik og dårligt kan unddrage sig dette. Den, som er henvist til sprog og tekster, kan ikke afvise denne hermeneutiks fordringer. Dette gælder også for historiefaget. Men gælder det også for historikken – altså for en historieteorি, der ikke undersøger de empirisk indhentede forskningsresultater vedrørende forgangne historier, men i stedet spørger, hvad der er betingelserne for mulig historie? Lader betingelserne for mulig historie sig udtømme i sprog og tekster? Eller findes der betingelser, som er ikke-sproglige eller før-sproglige, selvom de eftersøges med sproglige midler? Hvis der findes sådanne forudsætninger for historien, der hverken udtømmer sig i sprog eller er bundet til tekster, skulle historikken have en videnskabsteoretisk status, der ikke kan behandles som en del af hermeneutikken. Dette er min tese, som jeg vil forsøge at begrunde. Her vil jeg gå frem i to trin.

For det første vil jeg skitsere en sådan historik, der orienterer sig mod før-sproglige kendetecken. Dette forsøger jeg via en læsning af *Sein und Zeit*, for uden dette værk havde Gadamers eksistentielle hermeneutik ikke været mulig. For det andet konfronterer jeg den skitserede historik, der sigter mod noget før-sprogligt, med positioner fra Gadamers store bog *Sandhed og metode*.

1. Historik

Vi vil forsøge at pege på nogle forhold, som pejler os ind på en før-sproglig historik. Som teoretisk videnskab befatter historikken sig i modsætning til empirisk historieforskning ikke med historierne selv, hvis fortidige, nutidige og måske fremtidige virkeligheder

bliver tematiseret og undersøgt af de historiske videnskaber. Historik er tværtimod læren om betingelser for mulige historier. Den spørger efter teoretisk opnåelige bestemmelser, der skal gøre det begribeligt, hvorfor historie finder sted, hvordan den kan udspille sig og hvordan den skal undersøges, fremstilles eller fortælles. Historik sigter altså mod enhver histories dobbeltsidighed – mod såvel begivenhedssammenhænge som deres fremstilling.

Heidegger gav i *Sein und Zeit* et fundamental-ontologisk frontalbillede, som på en tvingende måde skulle udlede betingelserne for såvel mulig *Historie* som for mulig *Geschichte* gennem eksistentialanalysen af det endelige *Dasein*. Indespændt mellem fødsel og død er tidsligheden den menneskelige Daseins grundstruktur. Denne grundstruktur udspringer af erfaringen af den endelighed, der kun kan erfares som et fremløb mod døden – som Innocens III sagde: Vi dør, så længe vi lever, og først, når vi ophører med at dø, ophører vi med at leve.¹

Heideggers systematiske hensigt var ganske vist at tematisere ikke-værrens mulighed i fremløbet mod døden på en sådan måde, at meningshorisonten for enhver værenserfaring måtte vise sig gennem *Daseins* tidslighed. Men i analysen af endelighedsbestemelsen trængte talrige kategorier og fortolkninger sig på, som kunne læses antropologisk, og som både kunne videreskrives og udbygges, hvor meget Heidegger end vægredede sig ved en sådan antropologisering. Således er begreber som omsorg og angst gået ind i hans analyse, ligesom det at påtage sig skæbnen og historien som tilskikkelse, samt begreber som egentlighed og uegentlighed, folk, troskab, arv, frihed til døden (*Freisein zum Tode*), død, skyld, samvittighed og frihed. Denne terminologis politiske semantik kan ikke længere skaffes af vejen ved metodiske beskyttelsesforanstaltninger. Den, der før 1933 talte om beslutsomhed i fremløbet mod

¹ Innocens III : *De contemptu mundi*, Lib. I cap. xxiv, Migne, PL 217 Sp. 714 A.

døden, kunne senest fra 1945 ikke længere unddrage sig ideologiseringen. I dag er talrige bestemmelser blegnede, de klinger hult og forældede og kræver allerede nu en historisk oversættelse for at kunne forblive læsbare som fundamentalontologiske kategorier og dermed gøre krav på fortsat gyldighed. Men her gælder det ikke en ideologikritisk gennemlysning af 20'ernes patos. For os er det et mere påtrængende spørgsmål, hvorvidt de bestemmelser, som Heidegger har opstillet, rækker til at udvikle en historik, der også lader betingelserne for mulige historier aflede af grundbestemmelserne endelighed og historicitet. Og netop dette synes mig ikke i tilstrækkelig grad at være tilfældet.

Mennesket er som *Dasein* endnu ikke åbent for sine medmennesker (en tematik, der stammer fra Löwith) – det er altså ikke sat frit til konflikter med sine samtidige. Historiens tider er ikke identiske med – og kan heller ikke afledes af – de eksistentielle modaliteter, ved hvilke mennesket har udviklet sig som *Dasein*. Historiens tider er fra første færd mellemmenneskeligt konstitueret – det handler til stadighed om det usamtidiges samtidighed, om differensbestemmelser, der rummer deres egen endelighed og ikke kan føres tilbage til en 'eksistens'.

Derfor vil jeg begynde med at supplere det kategoriale udbud. For at få muliggørelsen af faktiske historier sat i fokus synes det mig især meningsfuldt at udvide bestemmelserne omkring endeligheden i Heideggers *Daseinsanalytik*. Det centrale modsætningspar hos Heidegger – kastetheden (empirisk set fødslen) og fremløbet mod døden (empirisk set 'at skulle dø') – kan udvides med yderligere modsætninger, der bestemmer vores endelighedsfaringers tidslige horisont på en skarpere eller i hvert fald anderledes måde. At det dermed handler om kategorier, hvormed den historiske antropologi kan udbygges, genererer os så meget desto mindre, som det netop var Heideggers egne kategorier, der lod sig læse antropologisk og derved fremprovokerede en historik, dog

uden at give den et tilstrækkeligt grundlag. Man kan ikke begrunde betingelserne for mulige historier fyldstgørende ud fra herkomst, arv, troskab, tilskikkelse, skæbne, omsorg og angst – for blot at gentage et par vigtige bestemmelser.

Jeg vil benytte fem velkendte kategorier, der som modsætningspar synes egnede til at tematisere de mulige historiers tidslige grundstruktur.

1. Hvis historier skal være mulige, må Heideggers centrale bestemmelse om fremløbet mod døden udbygges med den kategori, der hedder at kunne slå ihjel. Det er kendetegnende for mennesket, at det ikke blot har gjort overlevelsen til målet for sine anstrengelser inden for horisonten af sin uundgåelige død; fra de jagende og samlende horder og frem til de atomart højtudrustede supermagter er kampen om overlevelse forbundet med truslen om andres død eller om at dø for andres hænder. Denne trussel kan voldsanvendelse som bekendt begrænse. Overlevelsens egentlige risiko rummer chancen for, at de på et givet tidspunkt organiserede mennesker gensidigt kan slå hinanden ihjel, og også i nogen udstrækning – for at overleve – tror sig nødsaget til at gøre det. »På ét område er kavaleriørgabet et sandt billede af tilværelsen som helhed. Så længe man intet fejler, sidder fast i sadlen, har styr på sin hest og er velbevæbnet, vil selv talrige fjender vige tilbage og gøre plads. Men så såre man taber en bøjle, får en tøjle hugget over, mister sine våben, bliver såret, vil fjenderne styrte sig over én fra alle sider.«² Sådan beskrev Churchill et af de sidste ryterslag, han selv udkæmpede i Sudan. »Fuldständig standset af fjendernes masse, stukket og hugget af spyd og sværd, blev de [mine kammerater] slæbt ned af deres heste og revet i stumper og stykker af frådende gale fjender.«²

I Heideggers sprogbrug kan man sige, at det at slå hinanden ihjel

2 Winston S. Churchill: *De unge år* (oversat af Arne Stevns, København, 1973) s. 201.

har samme udspring som fremløbet mod døden, for så vidt der er tale om *Dasein* som historisk *Dasein*. Også derfor er det en historisk præstation, når freden sluttes og måske endda opretholdes efter en krig.

Men uanset hvilke historiske tilsynekomster der i tidens løb tematiseres for at undersøge betingelserne for mulig krig og mulig fred og de dertil knyttede færdigheder og tarveligheder: Uden evnen til at slå artsfæller ihjel, uden evnen til at afkorte de samtidiges levetid med voldelige midler, fandtes der ikke de historier, som vi alle kender.

2. Bag ved modsætningsparret 'at skulle dø' og 'at slå ihjel' står en anden modsætning, nemlig mellem ven og fjende. Vi ved kun alt for godt, at dette begrebspar stammer fra samme politiske kontekst, som gav *Sein und Zeit* dens tidsspecifikke værdier, og som gør, at den allerede i dag kan læses som historisk tekst. Men på trods af disse termers politisk-ideologiske præg og deres anvendelighed i en verdensanskuelse må vi gøre os klart, at modsætningsparret ven og fjende helt formelt tematiserer endeligheder, der dukker op bag alle historier om menneskelig selvorganisering. Om grækere og barbarer har bekæmpet hinanden i den faktiske historie, eller grækere og grækere, eller kristne og hedninge eller kristne og kristne, eller om de moderne handlingsenheder konstituerer sig i menneskehedens navn og bekæmper modstandere som umennesker, eller om handlingsenhederne forstår sig selv som klassesubjekter og har en målsætning om klassernes totale afskaffelse – den empiriske udvidelse i handlingsenhedernes diakrone succession forudsætter overalt modsætningsparret ven og fjende. Her handler det kategorialt sagt om en formal modsætning, der kan påfyldes alskens indhold, altså om en slags transcendental kategori for mulige historier. Man kan af klogskab eller humanitær sympati insistere på det kristne bud om at elske sin fjende – og at følge det er måske alene af machiavelliske grunde et selvpøрthol-

delsens bud på vores klode i dag – men den, der vil nære den kristne kærlighed til fjenden, forudsætter nødvendigvis det kategoriale modsætningspar af ven og fjende. Som eksistiale bestemmelser er disse kategorier for grundlæggende til blot at kunne udsættes for en enkelt ideologisering. Ven og fjende indeholder fremtidbestemmelser, med hvilke væren til døden når helst kan overtrumfes af væren til at slå ihjel (*Sein zum Totschlagen*). Den, der kender den ustabile grænse mellem Israel og Libanon, eller den, der gennemspiller oprustningstemaerne ved det grønne bord i Genève, ved, at ingen ideologikritik er i stand til at forhindre, at de eksistiale kategorier til enhver tid kan opfyldes og udfyldes eksistentielt. Alene det at den anden anerkendes som fjende og ikke betragtes som en inkarnation af det onde, implicerer en forhåbning om fred. Enhver, der prøver at unddrage sig en tilspidsset situation, hvor det kan være nødvendigt at skelne mellem ven og fjende, må også komme frem til den indsigt, at det drejer sig om et særligt tilfælde, som i sin potentielle genkomst også vil muliggøre kommende historier.

3. Bag den akutte tilspidsning står imidlertid et mere alment modsætningspar, nemlig modsætningen mellem indenfor og udenfor, som konstituerer den historiske rumlighed. Når Heidegger har påpeget, at *Daseins* rumlighed har samme udspring som dets *Inner-Welt-Sein*, så må en historik udbygge denne bestemmelse ved at tilføje, at ethvert historisk *Dasein* deler et indre og et ydre rum. Der findes ingen social eller politisk handlingsenhed, der ikke konstituerer sig ved afgrænsning i forhold til andre handlingsenheder. Hvis alle mennesker er medmennesker, hvilket dårligt kan bestrides, så er de det historisk set på forskellige måder. Der findes ikke nogen kærlighedshistorie, der ikke skaber sine modsætninger mellem indenfor og udenfor, hvis spændinger den tillige lader sig bære af. Den samme modsætning af indenfor og udenfor dukker op i alle historier – også når handlingsenhederne består af

mere end to personer. I sin rumlige dybde har ethvert forhold mellem indenfor og udenfor sine tilhørende grænsebestemmelser, i kraft af hvilke det til enhver tid givne indre og ydre fastlægges. Rummene ændrer sig naturligvis diakront, hvad angår størrelse, tæthed og grænselinjer. Ligeledes er der forandring i de konflikter, der fremprovokeres på grund af givne tiders grænsedragninger, og som må løses ved enten at regulere eller konsolidere grænserne.

Verdenshistoriens epoker kan indholdsmæssigt defineres ud fra skiftende grænsedragninger mellem indenfor og udenfor – fra de jagende og omvandrende grupper, over højkulturernes komplekse organisationsformer og til vore dages verdenssamfund med dets omstridte pluralitet. I den nutidige situation synes grænserne at være blevet osmotiske, da den øgede tekniske og økonomiske afhængighed i stadig højere grad har henvist klodens handlingsenheder til hinanden. Men også de osmotiske grænser forbliver grænser, og de overvåges i dag fra politisk hold med større stregthed end tidligere. De mange lag af rum, der overlapper hinanden, sætter dog ikke den kategoriale grund modsætning mellem indenfor og udenfor ud af kraft, men forudsætter den netop overalt. Dette er især karakteristisk for militære handlingsenheder under de overnationale organisationer i øst og vest. Den globale interdependens, der skaber komplekse biologiske og økonomiske rum i flere lag – hvilket også økologisk slår igennem i beregninger af temperaturstigninger og deres konsekvenser – kan ikke forhindre de politiske rumafgrænsninger i at stabilisere sig så meget desto mere.

En særlig udformning af vores modsætning mellem indenfor og udenfor er modsætningen mellem offentlighed og hemmelighed. Også denne modsætning strukturerer betingelserne for alle mulige historier, hvad enten vi betragter kultiske fællesskabers initiationsriter eller fag forbund og markeds mæssige interessegrupper, og hvad enten vi ser på politiske valgsystemer (samt deres betalings-

forhold) eller på indenrigs- og udenrigspolitikkens beslutningsenheder. Enhver hemmelighed udgrænses per definition et offentligt ydre område, og ethvert institutionaliseret offentligt rum reproducerer nye hemmelige rum for at gøre det muligt at bedrive politik. Dette gælder fra FN-politikken til vores nye fakulteter. Sidstnævntes standsmæssigt fremstillede plurale offentlighed fører nødvendigvis til hemmelige samtalefora blandt de organiserede grupper, som må etableres forud for fakultetsmøderne, for at de kan være funktionsdygtige. Således har alle relationer mellem indenfor og udenfor – for så vidt de tilsigter en afgrænsning af hemmeligt og offentligt – altid en tidslig handlingskoefficient, som kan være mere eller mindre effektiv. Ellers kan agenternes handlekraft ikke opretholdes. Ganske vist kan vekselvirkningen doseres forskelligt. Grænsebestemmelsen mellem hemmeligt og offentligt er i de vestlige demokratier mere åben, hvilket tillader en gensidig selv-korrigende elasticitet, skønt det også begunstiger en tilsvarende langsomhed i handling. Under kommunistisk herredømme tjener grænseovervågningen fortrinsvis til at styre offentligheden funktionelt med centralkomite-udvalgenes uigennemskuelige indre struktur. Her kan man måske nok handle hurtigt, men det bliver tilsvarende ubevægligt og uelastisk.

Selv den moralske offentlighedstest, som Kant finder nødvendig for et fornuftigt retssystem, kan ikke forhindre, at forandringer realiserbarhed forbliver bundet til deres hemmelige planlægningsfaser. Ellers ville enhver reform være umuliggjort af de principper, for hvis skyld den bliver gennemført. De preussiske reformers historie er et godt eksempel på, at liberaliseringens offentligheds-egnede og offentlighedskrævende principper kun kunne sættes igennem, fordi den politisk herskende offentlighed, der var domineret af de adelige stænder, blev holdt så langt væk fra beslutningsprocessen, at det blev muligt at igangsætte reformerne i en fremtidig offentligheds navn. Hvis de gamle stænder havde

været involveret i markedsreformernes planlægningsfase, ville ingen reformer være lykkedes.

Den, der fremsætter postulatet om en herredømmefri diskussion, betjener sig af en tidsophævelse, som er umulig, hvis man tager de handlingsrelevante grænsebestemmelser mellem hemmelighed og offentlighed i betragtning. Således hører modsætningen mellem hemmelighed og offentlighed, som en særlig prægning af modsætningen mellem indenfor og udenfor, med til strukturbetingelserne for den mulige historie. Disse betingelser står alle under et tidsligt tryk, og for at dette tryk kanlettes eller justeres, må grænsen mellem hemmeligt og offentligt til stadighed drages på ny og til stadighed holdes for øje. 'Watergate' var en kriminel gen-nembrydning af denne skranke.

4. EndelighedsanalySEN, ved hvis hjælp Heidegger åbnede tidsligheds- og historicitetshorisonten for at påvise historiens mulighed, kræver en yderligere differentiering. Den såkaldte kastethed – som uagtet de dyriske associationer vil sige tvangen til at acceptere ens egen *Dasein* (empirisk talt fødslen), hvormed livet og dermed også allerede døden begynder – er en endelighedsbestemmelse, af hvis faktiske forudgivethed man kan aflede tidsligheden, og som selv må differentieres som kategori for at kunne begrunde betingelserne for mulig historie. Jeg vil foreslå generativitet som kategori, hvis man da ellers kan godtage dette kunstige ord. Hannah Arendt taler om *Gebürtlichkeit* eller natalitet i samme betydning. Biologisk set er det den naturlige kønslighed, der ligger til grund for reproduktionen, og som er grundlaget for den antropologiske omformning, der skaber en alment menneskelig virkelighed ud af et zoologisk forlæg. Her skal blot vises, hvordan forholdet mellem mand og kvinde via generativiteten leder til forholdsbestemmelser mellem forældre og børn, mellem generationer. Generativiteten svarer – som en ligeledes transcendental bestemmelse – empirisk set til den menneskelige kønslighed, såvel

som til generationernes virkelighed og virksomhed i deres diakrone succession. I generativiteten ligger den endelighed, som hører til de tidslige forudsætninger for, at der til stadighed kan opstå nye historier. Den naturnødvendige følge af generationer med dens faktiske og tidslige overlap generationer imellem fører til stadig nye udgrænsninger, til diakrone bestemmelser af indenfor og udenfor og til et før og et efter for de til enhver tid givne generationsspecifikke erfaringenheder. Uden disse grænsedragninger kan ingen historie tænkes. Generationernes skiften er simpelthen konstitutiv for den tidligt endelige horisont, hvis tidsbundne forskydninger og generative overlap gør historier mulige. Erfaringer er generationsspecifikke, og de kan derfor ikke overdrages umiddelbart.

Studenteroprøret i de sene 60'ere blev gennemført af den første generation, der ikke havde oplevet anden verdenskrig. Dog blev denne generation konfronteret med de erfaringer, som i nazitiden havde præget forældrene. Generationsbruddet var så at sige forprogrammeret som bebrejdelse – konfliktstoffet var nedlagt i generationskløften, og sådan kan det også indholdsmæssigt begrundes historisk. Kun den bebrejdesesstruktur, der lå i denne generationskonflikt, lod sig ikke opløse umiddelbart.

Således kan alle faktiske historier have to mulige forløb: Enten lykkes det at bygge bro over den generationsmæssige kløft, eller også lykkes det ikke. Man kan blot tænke på generationsfølgens ritualiseringer, der søger at regulere den såkaldt voksnes indtræden i verden ved indvieler eller prøver, dvs. ved indtrædelsen i en ny relation mellem indenfor og udenfor. Eller man kan tænke på institutionaliseringerne, der afledtes af de oprindeligt personlige edsaflæggelser for at kunne forny handlingsfællesskabets identitet med hver nyopvoksende generation. Eller man kan tænke på de rekursive valghandlinger, som politisk har skullet integrere de fremrykkende generationers anderledes erfaringer i et demokratisk system. Eller man kan tænke på »Instituttet for Emancipation«,

hvis iterative struktur kun tillader bestandighed og forandring. Det er en vildfarelse at tro, at emancipationen, der altid er generationsbetinget, nogensinde kan være endegyldig og almen. Myndighed lader sig ikke som sådan forevige ontologisk eller objektivere indholdsmæssigt. Det rørende ordsprog »tro ikke på nogen over tredive«, som studenterne var så stolte af, kan kun have været gyldigt, hvis det ti år senere bragte de selv samme studenter i en uholdbar situation.

Med henblik på generationernes tidslighed kan en hvilken som helst emancipation med retlig, politisk eller social bestemmelse kun virkeliggøres, hvis den som formal handling kan gentages og ikke kan fastsættes og foreviges indholdsmæssigt, eksempelvis som historiens endemål.

Ganske vist kan den bruderfaring, der er givet med generativiteten, også føre til forandringer af voldelig karakter, som det ofte sker i borgerkrige og revolutioner. Generationsproblemet hører blandt de elementære forudsætninger for enhver historie, uanset om det bliver neutraliseret institutionelt eller medfører revolucionære forandringer – men dette er et spørgsmål for den faktiske historie, der har generativiteten som mulighedsbetingelse.

5. I vores sammenhæng hører der også et modsætningspar med, som til trods for sin gammeleuropæiske ælte har samme formalitet og forklaringskraft som alle de ovennævnte kategorier. Jeg tænker på 'herre og træl'. Platon opregner seks forskellige relationer, i kraft af hvilke der naturligt opstår afhængigheder, der hjælper til at stifte såvel politiske herredømmeforhold som politiske konflikter. Kun en enkelt relation – nemlig at leve efter love – definerer han som en afhængighed, der ikke af natur fremkalder heteronomiske krav eller konflikter. Formalt udtrykt handler det altså om over-under-relationer. Disse hører også til de endelighedsbestemmelser, uden hvilke historier ikke er mulige – uagtet alskens kunstfærdighed i politisk organisation. En sådan relation er magtforholdet

mellem den stærke og den svage. Thukydids melier-dialog er utvivlsomt blevet gentaget i Moskva, da Dubček søgte at redde Prags frihed. Hvem der havde overtaget i dialogen mellem athenienserne og melierne eller i dialogen mellem Moskva og Prag, lader sig undersøge empirisk. Men det ændrer intet ved selve det forhold, at der altid melder sig nye afhængigheder, og det gælder også for den, der vil være herre over de endelige betingelser for mulige historier. Som åbenlyse former for uret er despoti og tyranni blot ekstreme tilfælde, der henviser til mulige, men ikke nødvendige farer, så længe afhængighedsforhold muliggør omslag og ændringer via autoritet, skik og brug, tradition, overenskomster eller love. Enhver revolution, som på voldelig vis har ændret betingelserne for voldsudøvelse, fører nye betingelser med sig. Legitimationen kan være ny, de retlige forhold kan være anderledes – måske endda bedre – men ved etableringen af nye organiserede og retligt regulerede afhængighedsforhold bliver der ikke ændret ved over-under-relationen selv. Også en overenskomst mellem ligestillede indkobler politisk magt for at stabilisere relationerne.

Hvori ligger nu det fælles ved de fem anførte modsætningspar, der skal kunne etablere en historik? Det drejer sig ifølge Heidegger om eksistentiale bestemmelser, og det vil i en vis forstand sige transcendentale kategorier, som benævner mulighederne for historie uden derved at gøre konkret historie beskrivelig på en tilstrækkelig måde. Kategorikataloget er lagt an på at skulle indløses empirisk, dog uden selv at kunne rumme mangfoldigheden af den historie, der reelt udspiller sig. Til stadighed må der tilføjes supplerende bestemmelser for at kunne forlene en historie med realitetskarakter, hvor konstrueret denne karakter end er. Her kan blot nævnes de talrige livsområder, man må inddrage fra den religiøse, kulturelle, økonomiske, politiske, samfundsmæssige eller på anden måde definerede sfære for at kunne fremstille en historie.

Men hvorfor overhovedet opstille disse transcendentale mini-

malbetingelser? Fordi de – som modsætningspar – egner sig til at aftegne det endeliges strukturer, der ved gensidig udelukkelse fremkalder tidslige spændinger, som nødvendigvis må opstå imellem og inden for handlingsenhederne. Historier udspiller sig, fordi de i historierne nedlagte muligheder rækker videre end det, der i tidens løb kan finde sted. Dette overskud af muligheder må oparbejdes for at kunne virkeliggøre noget »i tiden«. Derfor er der behov for at bestemme modsætninger, der fremdriver denne tidslige endelighed, inden for hvis horisont der opstår spændinger, konflikter, brud og inkonsistenser, som situativt er uløselige, men hvis diakrone løsning optager og indbefatter alle handlingsenheder, hvad end de overlever eller går til grunde. Ven og fjende, forælder og barn, generationsfølge, før og senere, spændinger mellem oppe og nede såvel som spændinger mellem indenfor og udenfor hhv. hemmeligt og offentligt – alle er de konstitutive for historiers opståen, forløb og virkning.

Det har hidtil drejet sig om en grov teoretisk skitse, der skal videreføre Heideggers eksistentialanalyse i en retning, som han ikke selv har haft for øje – nemlig at begribe historiers mulighed, hvor Heidegger stillede sig tilfreds med historicitetens kategori. Denne kategori gav historismens relativitetserfaring en varighed, der kunne læses positivt, uden dog at bidrage til en transcendental grundelse af de virkelige historiers mangfoldighed.

2. Historik og hermeneutik

I min skitse af en mulig historik er jeg med overlæg gået uden om en enkelt kategori, som alle tilhørere netop i dag må have forventet under denne tematik: sproglighedens kategori. Gadamer er gået ud fra Heidegger, men har også – ikke mindst takket være sin humanistiske og videnskabelige grandezza – overbuddt ham ved at stille denne kategori i centrum af sin filosofiske hermeneutik. Den traditionelle hermeneutiske cirkel i den mundtlige og skriftlige

forståelsespraksis, hvor delen og helheden til enhver tid er forudsat for at kunne forstås, blev allerede hos Dilthey og Heidegger placeret en etage længere nede. Den menneskelige eksistens er her et historisk *Dasein*, fordi den altid allerede er indstillet på forståelsen af en verden, der både fattes og konstitueres sprogligt i én og samme handling. Tilbagekoblingen af enhver verdenserfaring til dens verdenstudning har altså samme udspring som dens sproglige muliggørelse og er dermed historisk ligesom ethvert sprog. Hermeneutik er altså, forud for alle videnskabelige uddifferentieringer og metoder, læren om eksistentiel indlejring i det, man kan kalde sprogligt muliggjort og sprogligt formidlet historie. For Gadamer drejer det sig om historisk sandhed og kun subsidiært om metode. Titlen *Sandhed og metode* har så at sige noget produktivt vildledende over sig. Kopulaet »og« binder ikke sandhed og metode sammen som mand og kone. Men metoden er heller ikke en fuldstændig udmøntning af sandheden. Snarere kan man tillade sig den sammenligning, at det handler om en almen klimalære, hvor også en begrænset mængde plaskregn finder sin plads.

Hermeneutik som forståelseslære har altså en historieontologisk rang, og sprogheden – som ikke kan reduceres til en genstand – er dens iboende måde at fuldbyrde sig på. Uden denne på forhånd givne mulighed for verdenserfaring er menneskelig *Dasein* – såvel som al tidligere videnskab – utænkelig. Dermed bliver bestemmelserne af forholdet mellem hermeneutik og historik uden tvivl stillet i et nyt lys.

For hvad kendetegner vores kategoriale udkast, hvormed historikken som skildret opridser betingelserne for mulige historier? Det har hele vejen igennem drejet sig om bestemmelser, der rettede sig mod før-sproglige og ikke-sproglige strukturer. Ved alle de almene formalbestemmelser – indenfor og udenfor, oppe og nede, før og senere – såvel som de mere konkrete formalbestemmelser – ven og fjende, generativitet, herre og træl, offentlighed og hemme-

lighed – har der været tale om kategoriale bestemmelser, der sigter mod værensmåder, som godt nok må formidles sprogligt, men som i sagens natur ikke kan gå op i sprog – de er også noget selvstændigt. Det drejer sig altså om kategorier, der sigter mod en værensmåde for mulige historier, som kan fremprovokere sådan noget som forståelse og erkendelse. Hermeneutikken bliver da så at sige dømt til at reagere på fænomener, som er blevet teoretisk forudbestemt af historikken. Forenklet udtrykt henviser historikken til handlingssammenhænge – til endelighedsformationer i et ikke-sprogligt område – mens hermeneutikken henviser til deres forståelse. Dette svar har i hvert fald noget på sig, skønt det er for enkelt til at være hele sandheden.

Til slut spørger vi derfor endnu en gang til den sproglige status af de kategorier, som er anvendt i vores beskrivelse af de transcedentale betingelser for mulige historier. En mulig indvending fra hermeneutikken kunne lyde: De nævnte modsætningspar kan kun forstås sprogligt. Den type historik, der her er blevet skitseret, er kun et sprogligt udsnit, et aspekt, og dermed kun en mulighed blandt andre tænkelige historikker. Eller: Det er en historik, der sigter mod de metahistoriske betingelser, som mennesket har tilfælles med dyrene. Dermed er det ikke en historik, der lader sig aflede af eksempelvis arbejdets og arbejdsdelingens kategorier som hos Marx. Men hvordan man når frem til den ene eller den anden historik, lader sig kun forstå hermeneutisk i horisonten af dens sproglige genese. I overleveringens strøm driver der tekstuumper, teoretiske sætstykker, der især stammer fra den politiske teoris virkningshistorie fra Platon til Carl Schmitt, og der står en stakkels historiker ved bredden – eller tror, at han står der – som samlér, hvad der passer ham af stumperne for at kunne svømme teoretisk nydrustet videre i hændelernes strøm.

Trods al skæv metaforik er denne beskrivelse ikke helt forkert. Med henblik på sproglig oprindelse – på det at overtage en arv og

på de modsætninger, der opstår i forhold til historikkens forudgående tradition – passer denne beskrivelse, uanset hvordan de anvendte definitioner end måtte lyde i kontinuitetens horisont. Men blot fordi oprindelsen til den historievidenskabelige teori kan eftervises sprogligt, eller fordi teorien kan forstås som et sprogligt svar på et givent spørgsmål, bliver den historik, som er skitseret her, dog ikke indholdsmaessigt til en underafdeling af hermeneutikken.

Hvis en historik skal udarbejdes videnskabeligt, gælder det om at vide, hvad den kan yde analytisk, når der skal skabes rationel orden ud af et kaos af historisk viden eller historiske undersøgelseresultater. Historien selv – hvis vi da skal bruge dette ideologitunge udtryk – er ufornuftig. Det kan højst være analysen, der er fornuftig. Hvad det drejer sig om, synes i vid udstrækning at være dette spørgsmål: Tematiserer en historik mulighedsstrukturer for historier, som en forståelseslære først efterfølgende kan reagere på? Selv hvis det kan vises, hvordan en historiker er kommet frem til sin historik, er der dermed ikke sagt noget om, hvorvidt den kan anvendes på de tiltænkte resultater, eller – anderledes vinklet – om den gør sandheden synlig og samtidig metodisk kontrollerbar. Den sproglige geneses medium bestemmer ikke det sprogligt fremkomne resultat. Primærerfaringen ligger i forskellen mellem sprog og sagsforhold.

Forholdet mellem historik og hermeneutik bliver uden tvil mere kompliceret, når man går ud fra, at de begge er henvist til sproglighed, hvis de skal reflektere deres indbyrdes forhold.

Lad os tage udgangspunkt i to stærke teser, som Gadamer til stadighed forsvarer og finder indlysende. For det første siger Gadamer, at vores erfaring af verden godt nok bliver muliggjort og formidlet sprogligt, men at den aldrig selv er en blot sproglig proces, der udømmer sig i sprog. Tværtimod drejer enhver sprogliggørelse sig om den sag, der bringes på sproglig form. Så

vidt forbliver også historikkens sag inden for den almene hermeneutiks område. Men Gadamer går så vidt i sin kontrovers med Habermas og Apel som til at betone historiens uindhentelighed – altså det uopnåelige meningsforspring, som historien har i forhold til al forståelse, og som gør, at historien er alle hermeneutiske anstrengelser overlegen: »Dette er intet andet end blotlæggelsen af den sande hermeneutiske tematik. Sin egentlige legitimation finder den helt og holdent i erfaringen af historien.³ Det, som skal forstås, kan ingen udlægning nogensinde komme helt på højde med. Historikkens tematik vil da være et ganske særligt tilfælde, hvor alt sprog anstrenger sig forgæves.

For det andet betoner Gadamer, at også inden for de metodisk snævre rammer, der kendetegner de tekstbundne videnskaber, markerer den historiske tilgang til kilderne en afgørende forskel i forhold til de beslægtede åndsvidenskaber, som ligeledes arbejder med tekster. Inden for de tekstfortolkende videnskaber har den historiske videnskab en rang, der nærmest overbyder alle hermeneutiske fremgangsmåder. Dette skal kort uddybes.

Juridiske, teologiske og filologiske fremgangsmåder har det tilfælles, at der tilkommer teksten en genuin og nærmest uantastelig stilling.

Loveksegesen ordner de forudgående tilfælde på en sådan måde, at de fremkomne fakta om domfældelser kan subsumeres, for at der heraf kan fremgå en retfærdig retskendelse. Et juridisk tilfælde, der subsumeres en lov, bliver sprogligt gestaltet anderledes, end hvis det samme tilfælde bliver oprullet psykologisk eller socialhistorisk. Anknytningen til lovenes ordlyd former de juridiske sager på en måde, så der let kan træffes beslutninger. Lovteksten har altså en regulativ funktion i tydningen af historien, der

³ Hans-Georg Gadamers replik i *Hermeneutik und Ideologiekritik* (Frankfurt am Main, 1971) s. 302.

underordnes teksten. Under andre aspekter kan man forestille sig retskendelser, hvor der enten psykologisk, moralsk eller ideologiskritisk kan påvises en ikke-skyld, som har større bestandighed end lovens udlægning.

Når fortolkningen af loven forandrer sig under ændrede politisk-sociale betingelser, iler teksteksegesen altså efter historien. Der må gives faktorer, som går forud for de stadigt foranderlige fortolkninger og applikationer. Når et juridisk tilfælde sættes i et andet lys ved nyskabende retskendelser, der går imod den hidtidige loveksegese, er den produktive reaktion på historien stærkere, end den tydende, receptive juridiske hermeneutik hidtil har kunnet være. Men beslutningen om, hvorvidt en tekst skal tydes på ny, eller loven skal ændres, fordi et nyt sagsforhold dukker op, er en produktiv handling, der primært har historikken og kun sekundært hermeneutikken som teoretisk fundament. En af Gadamers teser siger, at historien udspiller sig hen over menneskenes hoveder. Den sproglige forståelse, der rekurrerer til en foreliggende lovtekst, må altså gå forud for en – på en anden måde også sproglig – forståelse af historien, nærmere bestemt af den historiske forandring, der sætter sig igennem i nye love eller i radikale nyfortolkninger af gamle tekster.

Målt i forhold til de juridiske tekster er teologerne og filologerne endnu mere bundne til kilderne. Teologen forbliver henvist til Guds ord, som det er åbenbaret i Bibelen. Og selv hvis Gud – som Nietzsche sagde – har talt et dårligt græsk, da han dikterede Det nye testamente, vil den åbenbarede tekst stadig have en potentiel dogmatisk kraft. Det, der behandles i Bibelteksten, kan godt nok relativeres historisk og afstemmes, så det passer til nye udfordringer, men som åbenbaret tekst bibeholder Bibelen sin særegne fordring, som den troende umiddelbart må reagere på.

Også filologen vil være tilbøjelig til at tillægge sine tekster en egen vægt, der bliver så meget desto større, når den sproglige form

har digtningens umiskendelighed og uforlignelighed. Det sagsforhold, der sprogliggøres i teksten, forbliver underlagt sin sproglige form.

Anderledes forholder det sig for historikeren: Han betjener sig i bund og grund kun af teksterne som vidnesbyrd for ud fra dem at finde frem til en virkelighed, der ligger bag ved teksterne. Han tematiserer altså i højere grad end andre teksteksegeter et sagsforhold, der helt klart ikke er tekstligt – også selvom han konstituerer dets virkelighed alene med sproglige midler. Det lyder nærmest ironisk. Historikeren er principielt, om end ikke i praktisk forskning, i mindre grad henvist til tekster end juristen, teologen og filologen. Idet hans tekster gennem spørgsmål forvandles til kilder, har de kun henvisningskarakter i forhold til den historie, han ønsker at erkende.

At skrive en periodes historie vil sige at fremsætte udsagn, der ikke kunne fremsættes i denne periode. At beskrive historien ud fra økonomiske betingelser vil sige at udfolde analyser af faktorer, som ikke umiddelbart kan udledes af kilderne.

Hvis en historik opstiller betingelser for mulig historie, henviser den til langsigtede forløb, der som sådan ikke er indeholdt i nogen tekst, men som fremprovokerer tekster. Den henviser til uløselige konflikter, til brud, til elementære adfærdsformer, der kan blokeres, og som – idet de kan benævnes sprogligt – fremstår som mere eller mindre rationelle, skønt de omtalte eller benævnte sagsforhold netop er gennemført irrationelle. Sproglige meningsløsheder kan afdækkes sprogligt. Men meningsløsheder, der trækker på sproget, men samtidig stammer fra motiver eller vanskeligheder, der unddrager sig sproget, kan kun indsluses i den rationelle betragtnings domæne ved en supplerende oversættelse. Derved når man grænserne for det meningsfulde, uden dog at overskride dem.

Lad mig anskueliggøre dette ved et eksempel. Der findes en berygtet – og mere eller mindre kendt – tekst, nemlig Hitlers *Min*

kamp. Ud fra de sproglige udsagn kan man uddrage af teksten, at jødernes tilintetgørelse var en mulig handlingsmaksime for fremtidig politik. Tager man ordene bogstaveligt, efterlader de ingen tvivl herom, også selvom teksten ikke rigtig blev taget alvorligt som antisemitsk pamflet. I begyndelsen.

Men den følgende historie, der førte til Auschwitz, kan ikke afledes konsekvent af *Min kamp*. Det kunne være gået anderledes. Men hvordan det gik, som det gik, er ikke et spørgsmål for teksteksegens. Den virkelighed, der har indstiftet sig, idet menneskene har produceret den – bogstavelig talt produceret den – ved det fabrikslignende massedrab, er en stærkere historie end den tekstuelle afledning eller tekstuelle dokumentation *ex post*.

Efter Auschwitz skifter *Min kamp* derfor status. Det, som Hitler har skrevet, er i den grad blevet overgået af handlingerne, hvorved ordene har fået en anden mening – en mening, som slet ikke kunne være uddraget tidligere.

Vi må altså – i det mindste metodisk – skelne imellem, om jeg retter min forståelse imod tekster for at forstå, hvad de udsiger, eller om jeg spørger til noget, der taler gennem teksterne, og som fremtræder som historisk sandhed bag disse. Ingen kildetekst indeholder denne historie, der dog konstitueres og bringes på sproglig form ved hjælp af skriftlige kilder.

Vi må skelne mellem den virkningshistorie, der giver kontinuitet i den tekstbundne tradition med dens eksegese, og den virkningshistorie, der godt nok muliggøres af sprog og formidles sprogligt, men som samtidig overskrider det, der kan sammenfattes sprogligt. Der findes historiske forløb, der unddrager sig enhver form for sproglig kompensation eller tydning. Det er dette område, der aftegner historikken, og som den – i det mindste teoretisk – retter sig mod, til trods for at den umiddelbart synes at være omfattet af den filosofiske hermeneutik.

I kraft af såvel sin teori som sine metoder er historie altså andet

og mere end en filologisk-tekstbundet videnskab. For så vidt er det let at skelne historikken fra en tekstbundet hermeneutik. Men kan den også afgrænses i forhold til den hermeneutik, enhver historik som sproglig bestræbelse kan føres tilbage til? Det kan den uden tvivl i den forstand, at dens foreliggende tema – historien – går forud for enhver forståelse. Hvad var det, Fichte sagde? »... og denne hele realitet (...) er som sådan intet andet end gravstedet for det begreb, der kom for tæt på det brændende lys«.⁴ Det kunne tænkes, at også begrebet historie er et af dem, som fortærer af virkeligheden. Derfor er jeg taknemmelig for, at hr. Gadamer har det sidste ord.

⁴ Johann Gottlieb Fichte: *Nachgelassene Werke* (Bonn, 1834) bd. 2, s. 151.